

О ПОЈМОВИМА ЛЕКСЕМА, АЛОЛЕКС И ГРАМАТИЧКА РЕЧ²

Апстракт: У раду се на теоријском нивоу разматрају и анализирају појмовна одређења морфолошких и лексиколошких концепата лексеме и њених конкретних реализација у језику. На основу најауторитативнијих дефиниција из кључних дела литературе сагледава се да ли постоји разлика између приступа дефинисању ових појмова у домаћој лингвистичкој литератури и иностраној, претежно англофоној теорији науке о језику на нивоу лексике. На основу централних елемената који чине разлику долази се до закључка о адекватности и/или неадекватности терминологије којом се реферише на неке од фундаменталних лингвистичких појмова и јединица језичке структуре. На тај начин се установљава да оно што се у домаћој литератури третира као алолекс не одговара правој суштини језичке појаве, те се уз помоћ примера и аргумената сугерише да је термин граматичка реч много ближи коректном означавању овакве језичке јединице и да се не може поистоветити са термином алолекс. Предложен је један конзистентан низ повезаних термина који је у складу са лингвистичком терминологијом у свету.

Кључне речи: реч, лексема, алолекс, граматичка реч, дефиниција, српски језик, енглески језик, морфологија, лексикологија.

1. УВОД

Овај рад је настао као тежња да се разграниче извесне недоумице око употребе неких од најзначајнијих морфолошко-лексиколошких термина у енглеској, односно српској лингвистици са једне стране, а затим и да се сагледају импликације које ови термини носе у структурисању науке о речима као посебне гране лингвистике, нарочито код нас. Стога, циљ рада је да утврди у којој мери и у ком домену су основна одређења појмова какви су реч и лексема, као и појмови који су у непосредној вези са ова два, заснована на истим теоријским поставкама, а у којој мери се може говорити о одступању од суштине појаве у једном или другом приступу на основу термина који се користе.

¹ vladimirz.jovanovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору*, руководилац проф. др Снежана Гудурић, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, пројекат бр. 178002 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У основи рад има за циљ да пружи допринос у напорима да се на одговарајући начин одреде поједини важни појмови у лексиколошкој и лингвистичкој теорији и да се пратећи стручни називи сагледају са различитих страна. Наиме, постоје индиције да се у домаћој лингвистичкој литератури појмови **лекса** и **алолекса** не третирају у складу са природом појаве и на начин који је прихваћен у осталом делу, да тако кажемо, морфолошке и лексиколошке заједнице у свету, а нарочито на енглеском говорном подручју, и да постоји одређена арбитрарност у употреби. Стога је од великог значаја да се размотре сви аспекти у вези са појмовима који су неки од кључних за разумевање лексикона као структурног дела језичке организације и да се на адекватан начин етаблира у српској лингвистичкој терминологији. Свакако је примарна потреба да се дâ за право исправним терминима који одражавају суштину појава, насупрот тежњи да се по сваку цену наметну термини и паралеле које постоје другде у лингвистичким и лексиколошким уџбеницима.

Лексикологија је у суштини релативно млада лингвистичка дисциплина. Термин датира с почетка 19. века, док тек у другој половини 20. века ова лингвистичка поддисциплина доживљава праву афирмацију, као научно поље на коме се укрштају интереси творбе речи и лексичке семантике. Може се рећи да је главни фондус знања лексикологије формиран у последњих тридесетак година, али је свакако у окриљу теоријске лингвистике дефинисан основни појам **лексеме** којим се заснива ова дисциплина. Почевши од неких од фундаменталних лингвистичких дела традиционалног типа, каква је књига о теоријској лингвистици професора Лајонса (Лјонс 1968) у англистичкој лингвистици, а затим и нешто специфичнијих и усмеренијих на ужу област, какав је уџбеник из морфологије Питера Метјуза (1974, 1991), појмови **реч**, **лексема**, и **облик речи** (eng. word, lexeme, word form), се у енглеској терминологији употребљавају без икаквих варијација, са одређеним релативно прецизно и стабилно дефинисаним значењем. Овде можда треба искључити појам **реч** који је одувек било тешко свеобухватно и потпуно аутентично дефинисати. Са друге стране, употреба термина **алолекс** (eng. allolex) доводи до извесне недоумице када је у питању права природа појаве коју овај термин треба да означи, односно термин се користи на различите начине и не увек да одреди исте или сличне појаве код нас и у огромној већини литературе о језику у Европи и Америци. Оно што је упадљиво је да се приступ домаћих аутора овим појмовима, поред мањине страних аутора претежно из словенских земаља, у извесној мери разликује од основног правца у светској лингвистици. Из тог разлога су овде представљени досадашњи третмани појмова **лексема** и **алолекс** у најауторитативнијим делима лексиколошке литературе на српском, као што су Шипка (1998, 2006), Драгићевић (2007), али и остали описи српског језика у којима се даје осврт на систем српског језика, и у којима се помињу ови појмови.

2. ПОЈАМ ЛЕКСЕМЕ У НАШОЈ ЛИНГВИСТИЧКОЈ ЛИТЕРАТУРИ

У најзначајнијим граматичким описима српског језика нема посебних дефиниција појма **алолекс**. У основним уџбеницима и приручницима језика се веома ретко дефинише појам **лексема**, а у оним делима у којима се помиње, готово се и не прави разлика између појма **лексеме** и **речи**. Заправо, негде се поставља и знак једнакости између ова два термина:

Као такве речи су ознаке разних појмова, па појединачно улазе у речнички (лексички) фонд нашег језика, налазе се у речницима и називају (осим речима) и *лексеме*. (Станојчић et al. 1989: 61)

У делу Савремени српскохрватски језик, аутор Михајло Стевановић (1991) не користи термин лексема, као ни Клајн у својој новијој граматици из 2005. године.

У свом прегледу основа лексикологије, Данко Шипка (2006: 12-14) дефинише **лексему** као „...елемент система [...] вредност у језику, суму и именитељ свих реализација”, која се састоји од **лекса** „свих појединачних појављивања у реализацији система”, а они који имају „различите формалне или друге карактеристике” су **алолексе**. Аутор даље рашчлањује појам на једночлане (компактне) алолексе као што је пример (1) а. и вишечлане (дисконтинуиране) под (1) б.

(1) а. *оберем, радићу*

б. *обрао сам, радит ћу*

Вероватно један од најауторитативнијих лингвиста на нашим просторима, професор Р. Бугарски, англиста општелингвистичке оријентације, је у свом основном уџбенику лингвистике (2003) понудио појмовно одређење и за **лексему**. У оквиру ове одреднице појам се не рашчлањује детаљније, већ се на веома директан начин пружа увид у то шта се сматра **лексемом** и шта све обухвата поменути концепт. По свему судећи, овакво дефинисање лексеме се не разликује готово ни мало од оног како се дефинише у огромној већини дела литературе англофоног подручја, али носи са собом и дозу проблематичности када се примењује на српски језик због „фразеолошких проширења“, што Р. Драгићевић исправно примећује (Драгићевић 2010: 36). У енглеском језику, фразеолошка проширења се односе превасходно на глаголе, јер адвербијалне партикуле које прате главну реч у фразним глаголима као у примеру *to put out* „угасити“ најчешће имају улогу у семантичком заокруживању ових фразних лексема и углавном представљају пандан српским префиксима.

Иако се у вези са речником обично говори о речима, реч као јединица речника (лексикона, вокабулара) једног језика, са свим њеним граматичким облицима и могућим фразеолошким проширењима, у стручној лингвистичкој терминологији назива се лексема... Тако је РАДИТИ једна лексема, која се у појединим реченицама манифестује неким од својих облика (Он ће *радити*; ја *радим*; ти *радиш*; ми смо *радили*; итд.; ради истицања контраста, лексеми само у овој прилици штампамо великим словима). Из овога следи да је лексема, као језичка јединица лексичког нивоа, апстрактне природе, док су њене реченичне реализације конкретне – те да је строго узев, *реч јединица синтаксе*, док је *лексема јединица лексикона*. (Бугарски, 2003: 199)

Већ из ових објашњења и дефиниција појма лексема која су помену-та, види се да је третман код аутора донекле различит. Оно што је је најважније је питање да ли се ове дефиниције могу сматрати потпуно јасним и да ли су довољно прецизне. Једно од питања које се намеће код дефиниције Д. Шипке (2006) је које би то „различите формалне или друге карактеристике“ биле које су потребне да се један облик сматра алолексом неке лексеме. На основу примера се не може закључити да ли би облике *ће радити* и *радит ћу* у (1) треба сматрати алолексима или само облицима манифестације лексеме РАДИТИ, и да ли је *ће* део такве јединице која у том случају представља аналитички облик или није.

Да је потребно разграничити семантички од граматичког нивоа у посматрању концепта лексеме и његових израза у језику, чини се да постаје још очигледније када се узму у обзир објашњења која је у свом уџбенику представила Р. Драгићевић (2010).

...иако се лексичке јединице у говору или у писању увек манифестују у одређеним граматичком облику, са одређеним значењем и одређеном функцијом, важно је разликовати такву конкретизовану јединицу од оне лексичке јединице под којом подразумевамо свеукупност њених значења и облика, односно, треба успоставити дистинкцију између **лексеме** и **речи**. (Драгићевић 2010: 35)

У овом објашњењу би свакако боље разумевање појмова потпомогло разграничење или поистовећење термина лексичка јединица и лексема, као и да ли термин лексичка јединица подразумева исто што и реч са одређеним граматичким обликом или само скуп одређених појединости значења. У наставку овог текста, ауторка даје пример **лексеме**, истичући да се под лексемом *кућа* подразумевају сви њени граматички облици и сва њена значења (њих 26). Можда се овде може поставити питање да ли овим подразумева да постоји разлика у потенцијалним граматичким облицима за свако од тих значења, или су сви униформно представљени истим морфосинтаксичким облицима?

Када на овај начин анализирамо те сложене значењске комплексе, за њих не можемо употребљавати исти термин као за једно значење у једном контексту. За ту конкретну реализацију лексеме постоји више термина. Најуобичајенији термин гласи **реч**. [...]

У савременој лексикологији се за варијанте лексеме користи и термин **алолекса** или **алолекс**. Очигледно је да је термин оформљен према терминима **алофон** (варијанта фонеме) и **аломорф** (варијанта морфеме). (Драгићевић 2010: 36-57).

И на основу овог цитата из *Лексикологије српског језика* не може се, рекло би се, на најбољи начин разлучити да ли се лексема увек и само посматра као збир морфосинтаксичких облика у којима може да се нађе једна ставка из вокабулара неког језика, као и то да је потребно направити разлику између општег појма лексема и појединих различитих смислова у којима може бити употребљена у језику. Осим тога, није потпуно извесно и да ли се алолексом може и треба назвати морфосинтаксичка реализација лексеме и којем од ових термина ваља дати примат.

3. ПОЈАМ ЛЕКСЕМЕ У АНГЛО-АМЕРИЧКОЈ И ДРУГОЈ ЛИНГВИСТИЧКОЈ ЛИТЕРАТУРИ

Да би се на исправан начин представила основна теза овога рада, неопходно је указати и прихватити основне поставке које постоје у богатој литератури о језику на енглеском, али и на другим страним језицима, најпре оне која садржи тумачења појмова као што су реч и лексема.

Традиционални концепт у језику који постоји као универзалност, и који се назива једноставно **реч** (енг. word) је у последњих четрдест година добио нешто суженије значење у западној лингвистици. Данас се овај појам користи независно од других само уколико треба да назначи да нека синтаксичка јединица језика има самосталност у односу на друге. Другим речима, овај појам, који није био лако уметнути у оквире једне јасне и свеобухватне дефиниције од почетка, у данашњој терминологији означава једну слободну, независну језичку јединицу, најмањи део реченице са одређеним лексичким или граматичким значењем. Кад се реалније погледа, ово разумевање појма се не разликује од оног које је још пре осамдесет година дао амерички структуралиста Ленард Блумфилд, (Bloomfield, 1933: 178), рекавши да је реч минимални слободни облик у језику „ [...] a word is a minimum free form.“. Међутим, могло би се рећи да је дефинисање и схватање концепта **реч** умногоструко претрпело еволуцију, док је изворни термин у многоме остао на истом.

Са друге стране, под појмом **лексема** (енг. *lexeme*) у англофоној лингвистичкој литератури, а и шире у лингвистици, подразумева се једна апстрактна јединица која чини део укупне лексике једног језика, и која у лингвистичкој нотацији бива обележена великим словима, као на пример енг. *WOMAN* „жена“ како би се начинила значајнија разлика у односу на конкретни појавни облик са граматичким импликацијама какав је *woman*. Један од пионира лексикологије као науке на енглеском језику, Л. Липка (1992: 73) је лексему одредио као: 1) Комплетан језички знак на посебном лингвистичком нивоу; 2) Класу варијантних облика, заправо облика речи, 3. Апстрактну јединицу језичког система, која за разлику од морфеме може бити просте, сложене или фразалне структуре. Лексема је оно што речници неког језика наводе по азбучном или абецедном реду у свом саставу и што може имати различите манифестације у појавном језику, било у облику фонолошке или ортографске форме са одређеним варијабилним морфосинтаксичким значењем, али непромењивог лексичког значења. У енглеском језику лексема именичког типа *WOMAN* има следеће појавне облике: *woman* (номинатив јединине), *women* (номинатив множине), *woman's* (генитив јединине) и *women's* (генитив множине). Конотативна значења нису укључена у овај збир, али јесу засебни различити смислови који могу да нађу израз у језику. Једну од најједноставнијих дефиниција лексеме дао је британски морфолог Ф. Катамба (2005: 12), истакавши да је лексема апстрактни ентитет из речника који има одређено значење, а да је облик речи конкретан појавни облик те лексеме који стављамо на папир (ортографска реч) или изговарамо (фонолошка реч). Посматрајући лексему са мофолошко-творбеног становишта, долазимо до уопштавања да је лексема теоријски појам који добија своје облике на различитим нивоима.

A lexeme is a theoretical construct. It is not a sound form (e.g., *dog*), but rather a sign or set of signs, with sound form, syntax, and meaning all bound together. Because it stands outside any syntactic context beyond the one for which it is lexically specified or subcategorized, it is inherently unspecified for categories that are determined by context and expressed through inflection. Some linguists restrict the class of lexemes to the major lexical categories: noun, verb, and adjective/adverb.“ (Ароноф 1994: 9–10)

Међутим, са становишта лексикологије, односно лексичке семантике, лексема је семантичка јединица комплексне структуре. Занимљиво је да се у англосаксонској морфолошкој литератури не налази термин **алолекс** на онај начин на који га користе српски лексиколози и морфолози, што је уједно изазвало и ову теоријско-истраживачку знатижељу код аутора. Наиме, добро је познат низ упарених термина који се могу пронаћи кроз различите нивое организације језичког система, при чему први термин представља апстрактну јединицу језичког система на датом нивоу, док други представља ознаку

његове конкретне реализације у говорном или писаном језику. Такви су, уз неке објективне разлике, парови **фонема: фон**, **морфема: морф**, **семена: сема**. Као што се може закључити, будући да је и појам **лексема** апстрактне природе, конструкт људског ума који служи томе да би се на најбољи начин поимала структура језика, није тешко претпоставити да би и овде могао да се постулира један конкретни облик који ће представљати лексеми на коју се односи у неком граматичко-функционалном контексту. По аналогији са поменутих паровима, очекивани термин би био **лекс**, у пару **лексема:лекс**. По истом обрасцу би се могло претпоставити да би сви сродни облици који проистичу из исте лексеми и који су различите реализације са истим лексичким значењем могли носити ознаку **алолекс**, у оној мери у којој је потврђено постојање термина **алофон** и **аломорф** са одговарајућим значењем. То на изванредан начин чини и Д. Шипка (2006: 12) именујући такве облике, без додатног објашњења **физичким алолексима** или **функционалним алолексима**, подвајајући форму од граматичког значења које има.

Међутим, на основу анализе огромне већине најутицајније литературе из области која се бави дотичним језичким јединицама, утврђени термин за морфо-синтаксички израз лексеми у говорном или писаном енглеском језику је **облик речи** (енг. word form). То се може потврдити и на основу увида у студије, књиге и чланке аутора који чине или су чинили основу научне мисли у англофоној филологији и лингвистици о предмету овог рада, као што су морфолози Бауер (1983), Ди Шуло/Вилијамс (1987), Спенсер (1991), Карстес-Мекарти (2002), Ароноф (2011), Штекауер (2005), Либер (2009), Бојј (2005), Хаспелмат (2010), Плаг (2003), затим лексиколози Липка (1992), Синглетон (2000), те граматичари Кверк (1985), Хадлстон и Пулам (2002), и други. По свему судећи, један од главних разлога за то је, поред истицања суштине самог појма кроз термин, био и намера да се избегне непотребна конфузија кроз аналогију.

Када се говори о руској терминологији и начину на који се лексема и алолекс третирају, чини се да углавном преовладавају традиционални ставови по којима се реч (**слово**) поистовећује са лексемом (**лексема**) (Рублева, 2004: 14). У оним уџбеницима лексикологије где се лексема сматра апстрактним делом лексикона са појединачним појавним облицима у говору и писању, такви облици се називају **словформы**. (Мелчук 1998: 103), (Селезнева 1999: 50). У књигама немачких аутора, појам који је у центру пажње дисциплине о деловима лексикона је **lexem**, а његови експоненти **syntaktischen Wortformen**. (Ремер, Мацке 2005: 25) Готово је идентична слика у франкофоној лексикологији, где се лексема назива **lexeme** ili **lemme**, али је извесно да се оно што је репрезентује у језику назива **mot-forme**.

Une unité lexicale, que nous appellerons lexeme, est un élément de base la connaissance lexicale. Lorsque l'on parle d'apprendre un « nouveau mot » dans une langue étrangère, on réfère en fait à une lexeme de cette langue : une entité générale qui se « matérialise » dans les phrases par un ou plusieurs mots-formes. (Полгер, 2003: 46)

4. ПОЈАМ АЛОЛЕКСА У ЛЕКСИКОЛОГИЈИ И СЕМАНТИЦИ

Увођење и етаблирање термина **алолекс**, и то у значењу морфосинтаксичког израза лексеме, као што је већ напоменуто, има своју одређену оправданост, свој *raison d'être*. На тај начин је лингвистичка теорија и терминологија углавном код домаћих и славистичких аутора свакако настојала да буде у сагласју са основним постулатима о теорији језичког знака по којима је једна од карактеристика онога што називамо језичким (лингвистичким) знаком и онога што се представља такозваним језичким троуглом заправо дискретна структура. Читава организација језичког система се базира на тим основама, при чему се јединице посматрају као апстрактни делови тог система које имају различите појавне манифестације. Отуда се гласовни систем састоји од јединица **фонема** које имају појавни облик у говору као **фонови** или **алофони**, ако их је више и ако представљају исту фонему. Како фонеме немају значење, кажемо да се алофонија испољава на формалном плану, док је аломорфија очување граматичког и лексичког значења кроз различитост у формалној реализацији. Предметак *ало-* има значење „други“, „другачији“ „један у скупу различитих, али повезаних елемената“. У том смислу чувени Оксфордски речник енглеског језика под одредницом *allo-*, ('æləʊ) за коју каже да је везани корен од гр. ἄλλος, наводи углавном техничке и научне термине од којих и оне из области филологије: *allograph*, *allomorph*, *allophone*, али не и *allex*, који је по много чему веома уско спецификован термин. Са друге стране, иако наставак *-ема* који се јавља код термина **фон-ема**, **морф-ема** и **лекс-ема**, може снажно да указује на међусобну повезаност и заједничке карактеристике, ови термини не морају нужно да упућују на појаве које се структурално надовезују једна на другу или које су безусловно аналошки засноване на појму који им претходи на нижој хијерархијској разини. Пре би се могло рећи да овај терминолошки завршетак означава нешто што је апстрактна категорија, ментални конструкт и да је то оно једино што се као веза може успоставити међу овим терминима. Свакако аналогија није препоручљива када су у питању језичке појаве на различитим нивоу језичке организације. Иако се сваки од парова фонема: фон и морфема: заснива на односу између типа и ознаке (eng. type and token), свакако да није неизоставно да и **лексема** мора имати као ознаку нешто што би се назвало **лекс**, бар не у истој равни као и други апстрактни језички конструкти.

Почевши од најопштијих прегледа лингвистичке теорије, каква је Кристолова Кембричка енциклопедија језика с краја осамдесетих година прошлог века, појам **лексема** се сагледава као концепт којим се надокнађује раскорак између различитих поимања термина **реч**. У одредници су понуђена три различита приступа разумевању тог појма, односно речи. Са друге стране, лексема је, према преводу који је потписала Гордана Терић, урачуната у „новију терминологију“ и представља термин који се употребљава при семантичкој анализи. Као што се види из примера објашњења везаних за њих, лексема ШЕТАТИ има одређене „варијанте“, односно појављује се „[...] у неколико варијантних облика – тј. ‘речи’ *шетам, шета* и тако даље.“ (Кристал, 1995: 104) Очигледно је да ти варијантни облици из одређених разлога нису именовани **алолексима**, мада је јасно да се реферише на конкретне граматичке реализације лексема ШЕТАТИ.

Који су разлози зашто термин алолекс не замењује термин облик речи или неки сличан у дефинисању лексема? Рекло би се да оно што се може и треба назвати алолексом мора бити другачије поткрепљено примерима, како би се тиме показало да је дефиниција појма у складу са конкретним инстанцама у језику на које се односи. Ана Вјержбицка (1996), свакако међу најеминентнијим ауторитетима по питању семантике, је један од првих лингвиста који су употребили термин алолекс и **алолексија**, при том га везујући за концепт семантичких примитива (*semantic primes*) или атомских предиката (*atomic predicates*), како стоји у терминологији Џ. Лајонса (1981: 80). Семантички примитиви су елементи којима се дефинише комплексно значење речи у језику, а да при том те елементе не морамо да дефинишемо, већ њихово разумевање интуитивно прихватимо као део опште људске когнитивне способности. Упрошћено у извесној мери, могло би се рећи да ови примитиви везани у један комплекс (*primitive concept*) представљају „пре-лингвистичко значење речи“. (Вјержбицка 1996: 17) По аутору, ово значење често може (али и не мора)³ да има две или више различитих лексичких експонената или манифестација. Те манифестације у својој теорији природног семантичког метајезика она назива **алолексима**. (Вјержбицка 1996: 26) Наводећи пример реченица из енглеског језика у (2), ауторка истиче да облици *am doing, did, will do* имају различита значења, али да тек у комбинацији са темпоралним адјунктима се може рећи да су у комплементарној дистрибуцији и да се могу сматрати алолексима истог примитива DO. Како се може протумачити из примера, алолекси би могли да представљају не само синтетичке облике као у (2) б., већ и аналитичке као у (2) а и в.

³ Примедба аутора овог текста.

(2) а. *I am doing it now.* „Ради́м то сада“

б. *I did it before now (earlier).* „Урадио сам то пре сада (раније).“

в. *I will do it after now (later).* „Урадићу то после сада (касније).“

Вратимо се за тренутак на појам морфеме према којем је изведена аналогија са појмом лексема. Морфема подразумева однос између одређеног облика и значења које тај облик може да има. Према дефиницији морфеме, то је најмања језичка јединица која поседује значење. Некада је то значење, које не мора бити нужно лексичко већ може бити граматичко, изражено фонолошким склопом, а некада је чак изражено нултом морфемом или аломорфом. Према томе, у енглеском језику морфема за означавање множине у језику је апстрактни концепт који се најчешће јавља у говору у облику /z/, али се може јавити и као /s/ и као /ɪz/. У ограниченом обиму та морфема има израз у нултом аломорфу, што се види на основу примера (3) г.

(3) а. и. н. јед. *dog/dɒg* /, „нас“: и. н. множ. *dog-s/dʒz* / „нсу“

б. и. н. јед. *cat /kæt* / „мачка“: и. н. множ. *cat-s /kæts* / „мачке“

в. и. н. јед. *ostrich /ˈɒs.trɪtʃ/* „ној“: и. н. множ. *ostrich-es /ˈɒs.trɪtʃɪz/* „нојеву“

г. и. н. јед. *deer /dɪə* / „јелен“: и. н. множ. *deer /dɪə* / „јелени“

д. г. инф. *to sign/saɪn/* „номнирати“: и. н. јед. *sign-ature /ˈsɪɡ.nɪ.tʃə* / „номнис“

На тај начин говоримо да су аломорфи повезане јединице које имају исто значење, граматичко као морфема у (3) а. – гили лексичко, као у(3) д., али другачији фонолошки склоп.

Уколико би пратили ову паралелу у размишљању о односу форме и значења, дошли бисмо до закључка да би лексема требало да буде однос између одређеног лексичко-семантичког састава и облика. Веома битна разлика између појмова морфема и лексема је у томе што лексема не може да има апстрактно граматичко значење сама по себи, већ се остварује са граматичким значењем у облику који се зове **граматичка реч** на основу неколико врста морфолошких процеса, као што су суфиксација, префиксација, суплетивизам или апофонија. Термин граматичка реч није нов, и већ дуже време се користи у морфологији на енглеском језику као **grammatical word**. Начинивши својеврстан компромис у терминима, Ричард Коутс (2005) је предложио термин **grammatical word-form**. У том смислу лексема енг. *MAKE* из примера у (4) је парадигматски скуп свих могућих граматичких реализација које имају исти семантички склоп, али другачији морфосинтаксички значај. Због тога је други термин којим се називају реализације лексема **морфосинтаксичка реч**. (в. Јовановић 2008)

- (4) a. *My wife is mak-ing a cake.*., *Моја жена прави торту.* “
b. *She always make-s the same cheese cake.* „*Она увек прави исту торту од сира*“
c. *Her friend made a different one last week.* „*Њена пријатељица је прошле седмице направила другачију*“.

Из свега следи да је лексема скуп речи настао на основу примарног лексичког значења, као на пример „ПРАВИТИ“, али речи са одређеним различитим граматичким импликацијама и функцијом, као у (4). У првом примеру је морфосинтаксички значај „ПРАВИТИ“ + прогресивни глаголски вид, у другој „ПРАВИТИ“ + садашње време + неодређени глаголски вид, и у трећој „ПРАВИТИ“ + прошло време + неодређени глаголски вид.

Шта би у овој констелацији термина и појмова требало да представља појам **лекс**? То би требало да буде конкретна реализација одређеног лексичког значења у неком фонолошком облику. Замислимо један прелексички конструкт који има низ појединости значења које треба обликовати у лексеми. Тако се може рећи да се ова лексема састоји од појединости значења које укључују агенсе живе или неживе врсте, да се односи на динамичку природу радње, затим радњу која се мора подразумевати семантичке примитиве (*semantic primes*) као што су „узроковати да неко/нешто постане“, и тако даље, све док се скуп семантичких обележја не оформи у неку целину или „јединствену и препознатљиву семантичку јединицу“ (Џефриз 2006: 235).

- (5) [+ живо биће/неживо биће] > „ПРАВИТИ“
[+ динамичка радња, - стање]
[+ узроковати да нешто постане]
[± коришћење инструмената]
(6) „ПРАВИТИ“ : ПРАВИТИ > г. инф. *правити*
: ЧИНИТИ > г. инф. *чинити*

Као што се види из примера у (6), апстрактни конструкт, лексема „ПРАВИТИ“ се конкретизовала у облику два алолекса, два ортографска или фонолошка израза са истим семантичким склопом, од којих је један /прави-ти/, а други /чини-ти/. Вероватно се ово може много лакше прихватити када се узме у обзир да је лексема заправо скуп одређених семема, или појединости значења које нека јединица лексикона мора да представља као таква. Дакле, тек у овом случају имамо на нивоу лексеме исто значење, а различит морфофонолошки облик. Стога је можда упутније ове комплексе значења и форме називати **алолексима**, док би за различите синтаксичке из-

разе лексеме са посебним функцијским задацима у реченици могли да резервишемо термин **граматичка реч**. Према речима Роберта Биарда (1995: 20) једна успешна граматичка теорија мора се базирати на дискретним лексемама и одвојеном постојању граматичких морфема. Насупрот томе, термин **фонолошка реч** не би биоприхватљив за ову намену јер одговара за одређени скуп фонема који представља неку лексему, али како одређени фонемски низ може да представља два граматичка значења као у енг. *put /put /* (садашње време индикатива за сва лица осим трећег јединине) и *put/put /* (прошло време индикатива за сва лица), то га чини мање обухватним и прецизним. Осим тога један фонолошки облик може да репрезентује две различите морфосинтаксичке јединице у две различите лексеме, као /kɔsə/ у им. КОСА „длаке на човечијој глави“ и /kɔsə/ у им. КОСА „пољопривредна алатка“, или енг. /'weðə/ у им. WEATHER „време“ и /'weðə/ у вез. WHETHER „да ли“. Са друге стране, сваки од различитих смислова у ком се могу ти облици јавити, као на пример у (6), сматра се посебном **лексичком јединицом** која припада датој лексеми ПРАВИТИ. (в. Круз 1987: 79)

(7) а. Почели су да им праве нову кућу одмах после земљотреса.

б. Од уметности праве критичари култ.⁴

в. Он се правио луд читаве вечери као да је никада пре није видео.

У својој студији о лексичким примитивима и структури лексикона, Хоиј је проучавајући низ енглеских речи *unavoidable, inevitable, inexorable* и *inescapable* повезао у семантички скуп назван логика (неопходност). Његов закључак је да дефиниције ових речи, осим речи *inexorable* која је нешто суптилније повезана са осталима, показују повезаност у значењу у томе што све користе или се заснивају на истој лексеми: „The definitions of (a), (b) and (d) show their relatedness of meaning in that they all utilise the lexeme AVOID. The word *inexorable* on the other hand is more subtly related to its neighbours...“ (Ноеу 2005: 50). Стога следи да су корени *avoid, evit-, exor-* и *escape*, неки слободни, а неки вазани, заправо проистекли из исте лексеме, те да се могу сматрати **алолексима**. Како би се ово истакло, можда ваља напоменути да једна лексема може у себи да садржи више од једног различитог корена. С тим у вези, истичући да француска лексема *ALLER* „ићи“ има два корена у две граматичке речи, Грегори Стамп доноси следеће:

Some lexemes have more than one root: French ALLER, for example, has the root all- in allons ‘we go’, but the root i- in irons ‘we will go’. A root also qualifies as a stem, as does any form which is morphologically intermediate between a root and a full word (such as the perfect stem duk-s- in Latin duk-s-i ‘I led’). (Стамп 2001: 23)

⁴ Пример преузет из Вујанић 2007: 994.

У истом смислу, може се навести и део о алолексима који доносе у својој студији Ашар и Нимајер:

The theory also allows that a semantic prime can be expressed by variant words (allolexes) in different grammatical contexts; for example, in English *else* is an allolex of OTHER and *don't* is an allolex of NOT. (Ашар 2004: 144-145)

На крају остаје утисак да постоји више аргумената и разлога који говоре у прилогу томе да је термин алолекс много прецизније одређен у лингвистичкој литератури ван нашег говорног подручја и да се може констатовати да овај термин има за циљ да означи једино елемент скупа лексичко-формалних облика којима се изражава одређени скуп семема. Дакле, ако сумирамо на крају, **лексема** је апстрактно уобличавање скупа одређених семантичких карактеристика или примитива, као у *РАДИТИ*. Тај се скуп може оформити и на другачији начин, на пример као *ДЕЛАТИ*, при чему су то **алолекси** истих примитива. Када лексема треба да добије формални израз, одређено морфолошко и функционално значење у реченици, тада говоримо о **граматичкој речи**, као у *радим*, *радићу*, *радио*, *радили* и тако даље. Уколико две граматичке речи немају подједнако семантичко тумачење, већ се каже да имају различити смисао, то би се обележавало као две **лексичке јединице**.

5. ЗАКЉУЧАК

На основу свега изложеног, чини се да постоји довољно разлога да се размотри потреба пре свега за прецизирањем термина, али и за редифинисањем неких већ уведених важних термина у литератури о лексемама на српском језику. Поред тога, чини се да је сасвим јасно да су термини граматичка реч или морфосинтаксички облик у огромној предности на термином алолекс када треба означити конкретан језички облик који представља лексему као „теоријски конструкт“ (Ароноф 2011: 44), а не реч.

Превелика разноврсност, са једне и неуједначеност у терминологији оног шта се подразумева под одређеним терминима, са друге стране свакако може да доведе до забуне и да спречи коректно разумевање веома комплексних формално-семантичких односа који владају у лексикону као делу језичке организације.

Стога, овај рад треба пре свега разумети као предлог за успостављање једне конзистентније парадигме термина који могу бити од користи у науци о облику речи, њиховом значењу и начинима на које настају и употребљавају се у комуникацији на основу језика. Термини лексема, лексичка јединица, алолекс и граматичка реч могу да представљају један доследан низ међусобно повезаних термина који покривају јасно делимитиране појмове који су од

пресудне важности како би се резумеле појаве које су на размеђи лексикона као језичког нивоа и значења. Тиме би на систематичнијем приступу добиле како морфологија и лексикологија, тако и семантика.

ЛИТЕРАТУРА

- Ароноф, Фјудемен 2011: M. Aronoff, K. Fudeman, *What is Morphology?*, Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell.
- Ашар 2004: M. Achard, S. Niemeir, *Cognitive Linguistics, Second Language Acquisition and Foreign Language Teaching*, Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- Бауер 1983: L. Bauer, *English Word-Formation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Биард 1995: R. Beard, *Lexeme-Morpheme Base Morphology*, Albany: SUNY Press.
- Блумфилд 1933: L. Bloomfield, *Language*, London: George Allen & Unwin.
- Боиј 2005: G. Booij, *The Grammar of Words*, Oxford: Oxford University Press.
- Бугарски 2003: Р. Бугарски, *Увод у општу лингвистику*, Београд: Чигоја штампа/XX век.
- Вјержбицка 1996: A. Wierzbicka, *Semantics: Primes and Universals*, Oxford and New York: Oxford University Press.
- Вујанић 2007: М. Вујанић др, *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица-Српска.
- Ди Шуло/Вилијамс (1987): M. Di Sciullo, E. Williams, *On the definition of word*, Cambridge, Mass.: MIT.
- Јовановић 2008: V. Ž. Jovanović, *English Morphology: a Coursebook*, Niš: Filozofski fakultet.
- Лажонс 1968: J. Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Лажонс 1981: J. Lyons, *Language, Meaning and Context*, Bungay, Suffolk: Fontana.
- Либер 2009: R. Lieber, *Introducing Morphology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Либер 2004: R. Lieber, *Morphology and Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Липка 199: L. Lipka, *An Outline of English Lexicology*, Tuebingen: Max Niemeyer Verlag.
- Карстерс-Мекарти 2002: A. Carstairs-McCarthy, *An Introduction to English Morphology*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Кагамба 2005: F. Katamba, *English Words*, London and New York: Routledge.
- Клајн 2002: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику I и II*, Београд: Матица Српска / САНУ / СКЗ.
- Клајн 2005: И. Клајн, *Граматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Коутс 2005: R. Coates, *Word Structure*, New York: Taylor & Francis e-Library.
- Кристал 1995: Д. Кристал, *Кембричка енциклопедија језика*, Београд: Полит.
- Круз 1987: D. A. Cruse, *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Мелчук 1997: И. А. Мельчук, *Курс общей морфологии. Том I. Введение. Часть первая: Слово*. Москва: Языки русской культуры - Вена: Wiener Slawistischer Almanach, 1997.
- Метјуз 1991: P. Matthews, *Morphology, Second edition*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Плаг 2003: I. Plag, *Word-Formation in English*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Полгер 2003: A. Polguère, *Lexicologie et Sémantique Lexicale*, Montreal: Les Presses de Université de Montreal.
- Ремер, Мацке 2005: C. Römer, B. Matzke, *Lexikologie des Deutschen*, Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Рублева 2004: О. Л. Рублева, *Лексикология современнорусского языка*, Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2004.
- Селезнева 1999: Л.Б.Селезнева, Т.А. Пережогина, М.Ф.Шацкая, *Современный русский язык: система основных понятий*, Волгоград: Издательство Волгоградского государственного университета.
- Симпсон 2009: J. Симпсон (ред.), *Oxford English Dictionary Second Edition on CD-ROM (v. 4.0)*, Oxford: Oxford University Press.
- Синглтон 2000: D. Singleton, *Language and the lexicon*, London: Hodder Headline Group, 2000.
- Спенсер 1991: A. Spencer, *Morphological theory: an introduction to word structure in generative grammar*, London (etc.): Basil Blackwell.
- Станојчић, Поповић, Мицић, 1989: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, И. Мицић, *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*, Београд / Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства / Завод за издавање уџбеника.
- Стевановић 1991а: М. Стевановић, *Савремени Српскохрватски Језик*, Том I. Београд: Научна Књига.
- Стамп 2001: G. Stump, *Inflection*, у: A. Spenser, A. Zwicky (eds.), *The Handbook of Morphology*, London and New York: Blackwell, 12-33.

- Станојчић 2010: Ж. Станојчић, *Граматика српског књижевног језика*, Београд: Креативни Центар.
- Хаспелмат, Симс 2010: М. Haspelmath, A. Sims, *Understanding Morphology*, London: Hodder Education.
- Хоиј 2005: Ноеу, М. *Lexical Priming*, London and New York: Routledge.
- Џефриз 2006: L. Jeffries, *Discovering language*, Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Шипка 2005: Д. Шипка, *Основи морфологије: прилог граматици савременог стандардног језика*, Београд: Алма.
- Шипка 2006: Д. Шипка, *Основи лексикологије и сродних дисциплина*, Нови Сад: Матица Српска.
- Штекауер, Либер 2005: Р. Štekauer, R. Lieber (eds.), *Handbook of Word-formation*, Dordrecht: Springer.

Vladimir Ž. Jovanović

ON THE NOTIONS OF LEXEME, ALLOLEX, AND GRAMMATICAL WORD

Summary

The paper discusses and analyzes on a theoretical level the conceptual definitions of morphological and lexicological concepts of lexeme and its concrete realizations in language. Based on the most authoritative definitions in key works of literature, the paper examines whether there is a difference in the approach to defining these terms between domestic and foreign linguistic literature, predominantly the Anglophone theory of language study at the level of lexis. Conclusions about the adequacy and/or inadequacy of the terminology, which refers to some of the fundamental linguistic concepts and units of linguistic structure, have been reached on the basis of the central elements that make the difference. It has been established that what is treated as allolex in the Serbian linguistic literature does not correspond with the essence of the linguistic phenomenon in question, and on the basis of certain examples and arguments, it has been suggested that the term *grammatical word* is much closer to the correct labeling of such language units and that it cannot be equalized with the term allolex.